

Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Tecvid Konuları: es-Süyûtî'nin *el-İtkân* Örneği

Tajwîd Topics in the Qur'anic Sciences Literature: The Case of al-Suyûṭī's *al-Itqān*

Sinan ÖZDEMİR¹

Geliş Tarihi (Received): 11.12.2025

Kabul Tarihi (Accepted): 22.02.2026

Yayın Tarihi (Published): 31.05.2026

Öz: Bu makalede, Celâleddîn es-Süyûtî'nin *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde tecvid konularının ele alınış biçimi incelenecektir. Ulûmu'l-Kur'ân literatürü içerisinde önemli bir yere sahip olan *el-İtkân*, doğrudan bir tecvid kitabı olmamakla birlikte, tecvid ilmini Kur'an ilimleri bağlamında ele alan temel bir başvuru kaynağıdır. Çalışmada es-Süyûtî'nin vakf-ibtidâ, feth-imâle-beyne, idghâm-izhâr-ihfâ-iklâb, sâkin nûn ve tenwîn hükümleri ile med ve kasr gibi temel tecvid meselelerini hangi metodolojik çerçevede değerlendirdiği analiz edilmektedir. Vakf ve ibtidâ, anlamın korunması ve kıraatin sıhhati açısından temel bir unsur olarak değerlendirilmiş; tilâvetteki rolü ortaya konulmuştur. Meddin sebeplerinin lafzî ve manevî olmak üzere iki ana kategoride ele alınması, uzatma uygulamalarının fonetik olduğu kadar semantik boyutlara da sahip olduğunu göstermektedir. Hemzenin telaffuzu, feth-imâle-beyne uygulamaları Arap lehçeleri ve fonetik gerekçeler ışığında incelenmiş; harflerin mahreçleri konusunda on yedi mahreçli sistem tercih edilmiştir. Tecvid yalnızca teknik kurallar bütünü olarak değil, şifahi talim geleneği olan teorik ve pratik bir disiplin olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, harflerin sıfatları gibi bazı temel konuların sınırlı ele alınması, eserin tecvid açısından başlıca eksikliği olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ulûmu'l-Kur'ân, Kıraat, Tecvid, es-Süyûtî, el-İtkân.

&

Abstract: This article examines the manner in which tajwîd-related topics are addressed in Jalal al-Dîn al-Suyûṭī's *al-Itqān fi 'Ulûm al-Qur'ân*. Although *al-Itqān*, which occupies a prominent position in the literature of Qur'anic sciences, is not a work devoted exclusively to tajwîd, it constitutes a fundamental reference that approaches tajwîd within the broader framework of the Qur'anic disciplines. The study analyzes the methodological framework through which al-Suyûṭī discusses core tajwîd issues such as waqf and ibtidâ', fath-imâla-bayna, idghâm-izhâr-ikhfâ'-iqlâb, the rules concerning nûn sâkinah and tanwîn, as well as madd and qaşr. Waqf and ibtidâ' are evaluated as fundamental elements for the preservation of meaning and the correctness of recitation, and their role in Qur'anic recitation is highlighted. The classification of the causes of madd into phonetic (lafzî) and semantic (ma'nawî) categories demonstrates that elongation practices possess not only phonetic but also semantic dimensions. The pronunciation of the hamzah and the practices of fath, imâla, and bayna are examined in light of Arabic dialects and phonetic considerations, while a seventeen-point articulation system is adopted with regard to the points of articulation (makhârij). Tajwîd is thus approached not merely as a set of technical rules, but as a theoretical and practical discipline rooted in the oral tradition of instruction. Nevertheless, the limited treatment of certain fundamental topics, such as the characteristics of letters (şifât al-hurûf), is identified as the main shortcoming of the work from the perspective of tajwîd.

Keywords: Qur'anic Sciences, Qirâ'ât, Tajwîd, al-Suyûṭī, al-Itqān.

Atıf/Cite as: Özdemir, Sinan. "Ulûmu'l-Kur'ân Literatüründe Tecvid Konuları: es-Süyûtî'nin *el-İtkân* Örneği". *Dergiabant* 14/1 (Mayıs 2026), 163-183. doi: 10.33931/dergiabant.1840408

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy>

Copyright © Published by Bolu Abant İzzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sinan Özdemir, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, sinanozdemir@ibu.edu.tr.

1. Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, İslam ilim geleneğinde sadece mana ve hükümleriyle değil, lafız yapısı ve okunuş kurallarıyla da merkezî bir role sahiptir. Kur'ân-ı Kerîm'i nüzûlünden tilâvetine, lafzından mânasına kadar birçok yönden anlamayı ve açıklamayı amaçlayan ilim dallarını sistematik bir şekilde ele alan *ulûmu'l-Kur'ân* literatürü içerisinde tecvid ilmi, metnin doğru ve estetik bir tarzda tilâvet edilmesini sağlayan kurallar bütünü olarak temayüz etmektedir. Kıraat ilmiyle organik bir bağa sahip olan bu disiplin, özellikle Kur'an'ın fonetik yapısı, sahih telaffuz kuralları ve edâ üslupları üzerinde yoğunlaşmaktadır.²

Tecvid ilminin gelişimi, Kur'an'ın doğru okunması ve lafzının korunması ihtiyacından kaynaklanmıştır. Özellikle Arap olmayan Müslümanların Kur'an'ı doğru telaffuz edebilmeleri için tecvid kurallarının sistematik hâle getirilmesi bir zorunluluk olarak görülmüştür. Netice itibarıyla tecvid, kıraat ilminden doğarak müstakil bir disiplin hâline gelmişse de *ulûmu'l-Kur'ân* literatüründe kıraat ilminin bir parçası olma hüviyetini korumuştur. Nitekim Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân'da* tecvid konularını, kıraat farklılıklarını dikkate alarak ele almış, bu alanı ana çizgileriyle sunmakla yetinmiştir. *el-İtkân*, doğrudan bir tecvid kitabı olmamakla birlikte ilm-i tecvid açısından son derece önemli bir başvuru kaynağıdır; zira eserde Kur'an fonetiğinin korunması, tilâvet adabı, kıraat farklılıkları, harflerin özellikle mahreçleriyle ilgili detaylar, vakf-ibtidâ meseleleri ve hatalı okuma (lahn) vb. tecvide teorik zemin oluşturan pek çok konu *ulûmu'l-Kur'ân* çerçevesinde ele alınmıştır.³ es-Süyûtî'nin kadim kaynaklardan derlediği bu bilgiler, tecvidin sadece pratik bir okuma disiplini değil; rivayet, dil ve kıraat ilimleriyle iç içe geçmiş köklü bir ilim olduğunu göstermesi bakımından büyük değer taşımaktadır. Dolayısıyla *el-İtkân*, tecvidin tarihsel gelişimini, diğer Kur'an ilimleriyle irtibatını ve kavramsal arka planını anlamak isteyen araştırmacılar için hususi bir çalışmayı gerektirmekte; keza modern dönem tecvid literatüründe çoğu zaman göz ardı edilen teorik ve usûlî boyutların yeniden değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.

Bu makalede, *ulûmu'l-Kur'ân* literatürünün en yetkin eserlerinden biri olarak kabul edilen Celâleddîn es-Süyûtî'ye ait *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eser esas alınarak, tecvid konularının ele alınış tarzı incelenecektir. Bu bağlamda es-Süyûtî'nin tecvid ilmine ilişkin tespitleri, bu alana sağladığı katkılar, benimsediği metodoloji ve tecvidi Kur'an ilimleri bütünü içerisindeki konumlandırma biçimi değerlendirmeye tâbi tutulacaktır.

2. es-Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında Tecvid Konularının Ele Alınışı

es-Süyûtî, *el-İtkân*'da tecvid konularını şu başlıklar altında ele almıştır: “*Vakf ve İbtidâ İlmi; İmâle, Feth ve Beyne; İdğâm, İzhâr, İhfa ve İklâb; Med ve Kasr Uygulamaları; Hemzenin Tahfif ile Okunması; Kur'an Öğretim Modelleri.*”⁴

el-İtkân'daki bu bölümlerin konu tertibi ve sistematığı, klasik tecvid kitaplarıyla karşılaştırıldığında belirgin bir yöntem farkı ortaya koyar. Genel tecvid eserleri (*et-Tahdîd, Cuhdû'l-Mukil* ve İbnu'l-Cezerî'nin *et-Temhîd*'i vb.) çoğunlukla Hafs rivayeti ekseninde fonetik ve uygulamaya dönük bir sıralama izler. Harflerin mahreçleri ve sıfatlarıyla başlayan bu eserler, *nûn-i sâkine-tenvîn*, med ve vakf gibi konuları tedricî bir öğretim mantığıyla ele alır.⁵ Bu yapı, özellikle ezbere ve pratiğe dayalı bir öğrenme sürecini hedefler. Buna karşılık es-Süyûtî, *el-İtkân*'da tecvid konularını bağımsız bir disiplin olarak değil, Kur'an ilimlerinin bütünü içinde ve özellikle kırâat-i aşere'nin usûlî yönünü kapsayacak şekilde konumlandırır. Vakf-ibtidâ, imâle, idğâm, med ve hemzenin hafifletilmesi gibi konular, teknik bir öğretim

² Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2000), 68; Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 59.

³ Ebû'l-Fadl Celâleddîn Abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, ed. Muhammed Sâlim Hâşim (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), 126-159.

⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 126-172.

⁵ ed-Dânî, *et-Tahdîd*; İbnu'l-Cezerî, *et-Temhîd*; Muhammed b. Ebû Bekr el-Mar'aşî Saçaklızâde, *Cuhdû'l-mukill*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2007).

sıralamasından ziyade kavramsal ve işlevsel bir mantıkla tertip edilir. Bu yöntem, (vakf-ibtidâ'da olduğu gibi) okuyucunun öncelikle Kur'an tilâvetinin anlam ve rivayetle olan ilişkisini kavramasını amaçlar. Dolayısıyla *el-İtkân*'ın sistematığı, daha ziyade epistemolojik ve ilimler arası bir yaklaşıma dayanır. Ayrıca es-Süyûti tecvidi, Kur'an'ın lafzî muhafazasını sağlayan yardımcı bir ilim olarak konumlandırırsa da genel tecvid kitaplarında ayrıntılı biçimde ele alınan sıfatlar, *râ'*nun hükümleri, *lâm*-ı tarifin hükümleri, lafzattullâh, zamir gibi konuların *el-İtkân*'da müstakil bir çerçevede zikretmemesi dikkat çekicidir.⁶ Bu durum, eserin spesifik bir tecvid öğretimi amacı taşımaktan ziyade, bu kuralların kıraat ilmindeki ittifak-ihtilaf mahallerine göre dağılımına odaklandığını gösterir.

Bu çerçevede, *el-İtkân* özelinde lafız-mana ilişkisinin merkezinde yer alan vakf ve ibtidâ kuralları; Arap lehçelerinin fonetik tezahürleri olarak imâle, feth ve beyne meseleleri ile idğâm, izhâr, ihfâ, iklâb, med ve kasr uygulamaları; Arap fonetiğinin karmaşık konularından biri olan hemzenin tahkik ve tahfifi kapsamında ele alınan nakil, ibdâl, teshîl ve iskât tezahürleri incelenecektir. Ayrıca müellifin tecvid ilmine yaklaşımı ile harflerin mahreç ve sıfatlarına dair tespitleri, onun kendisine özgü sistematik tasnifi doğrultusunda değerlendirilecektir.

2.1. Vakf ve İbtidâ İlmi

Kur'an tilâvetinde durma (vakf) ve başlama (ibtidâ) kuralları, aslında başlı başına bir Kur'an ilmi olmakla birlikte tecvidin de temel unsurlarından biridir. es-Süyûti, *el-İtkân*'da vakf türlerini, vakf işaretlerini ve ibtidâ yöntemlerini örnek âyetler üzerinden açıklamış; vakfın yalnızca fonetik bir unsur değil, aynı zamanda anlamı doğrudan etkileyen bir öge olduğuna yani semantik etkisine dikkat çekmiştir. O, yerinde yapılmayan duraklamaların anlam kayması ve tahrifine yol açabileceği konusunda uyararak lafız-mana bütünlüğünün gözetilmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁷ Keza bu disiplin, yalnızca telaffuz kurallarını belirlemekle kalmayıp aynı zamanda Kur'an'ın i'câzına işaret eden yapısal bütünlüğün korunmasına da hizmet etmektedir. Netice itibarıyla bu ilmin, Arapça dil kurallarına ve tefsir ihtimallerine uygun doğru duraklamayı sağlayarak kıraat ve anlamda tutarlılık oluşturmayı amaçladığı ortaya çıkmaktadır.⁸

es-Süyûti, bu ilmin gerekliliğini Hz. Ali, İbn Abbas ve İbn Ömer gibi sahâbeden gelen rivayetlere dayandırır. Ayrıca tâbiîn ve selef âlimleri tarafından benimsendiğini belirtir. Bu güçlü gelenek sebebiyle, sonraki âlimlerin icazet için bu ilmi bir şart koştuğuna işaret eder.⁹

Vakf ve ibtidâ kurallarının hükmü, ilim adamları arasında tevkîfî (ilâhî yönlendirmeye dayalı) ve ictihadî (âlimlerin görüşüne dayalı) olmak üzere iki ana görüş etrafında tartışılmıştır.¹⁰ İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429) bu kuralların vâcip veya farz olmadığını belirtmiştir.¹¹ Bu çerçevede, okuyucunun anlamı saptırmaya yönelik kasıtlı bir niyeti bulunmadıkça, yanlış bir vakf-ibtidâ uygulamasının sorumluluk doğurmayacağı ifade edilebilir.

2.1.1. Vakf ve İbtidâ İlminin Diğer Disiplinlerle İlişkisi

es-Süyûti, vakf ve ibtidâ ilmini, çeşitli İslâmî disiplinlerle yakın ilişki içinde olan bir alan olarak tasvir etmektedir. İbn Mücâhid (ö. 324/936) gibi âlimlerin görüşüne dayanarak bu ilmin; kıraat, tefsir, Arap dili ve fıkıh alanlarında yetkinlik gerektirdiğini vurgular. es-Süyûti, vakf yapılan yerin anlamı nasıl

⁶ *el-İtkân*'da harflerin sıfatlarıyla ilgili belli yerlerde sınırlı atıflar da mevcuttur. Örnek için bk. es-Süyûti, *el-İtkân*, 142, 391.

⁷ es-Süyûti, *el-İtkân*, 126.

⁸ Ahmed b. Muhammed el-Uşmûni, *Menâru'l-hüddâ fi beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*, thk. Abdurrahîm et-Tarhûni (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2008), 1/8; Veli Kayhan, "Vakf ve İbtidâ İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (15 Aralık 2006), 304, 305.

⁹ es-Süyûti, *el-İtkân*, 126; Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre el-Hüzelî, *Kitâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ fi Kitâbillâh*, thk. Ammâr Emîn ed-Dedev (Dimaşk: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 74.

¹⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/225.

¹¹ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Cezerî, *el-Mukaddime fimâ yecibu alâ kâri'l-Kur'âni en ya'lemeh*, thk. Gânim Kaddûri el-Hamed (Cidde: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmâti'l-Kur'âniyye, 2015), 62.

dönüştürebileceğini göstermek üzere “فَإِنَّمَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً” (Allah buyurdu ki: Öyleyse onlar orada [kutsal topraklar] kırk yıl mahrum bırakılmışlardır.)¹² âyetindeki duraklama yerlerinin farklı manalara yol açtığını belirtir; keza “وَلَا يَحْزَنكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ” (Onların sözleri seni üzmesin. Kuşkusuz güç tamamıyla Allah’ındır)¹³ âyetindeki yanlış vakfın ilâhî maksadın dışında bir anlam üretme tehlikesine işaret eder.¹⁴

Vakf ve ibtidâ ilminin sağlıklı bir biçimde uygulanabilmesi, kıraat farklılıklarının titizlikle bilinmesini gerektirir. Zira bir kıraate göre câiz veya tam kabul edilen bir vakfın, başka bir kıraatte uygun görülmediği durumlar mevcuttur. Bu çerçevede es-Süyûtî, lafız-anlam ilişkisini doğrudan etkileyen kıraat farklılıklarının vakf türleri üzerindeki belirleyici rolünü vurgular. Nitekim “وَيُؤْمِنُونَ حَجْرًا حُجْرًا” (Ve onlar, “Her şeyden mahrum olduk!” diyecekler.)¹⁵ âyetindeki “حَجْرًا” kelimesinin *hâ-i mühmelesinin* (الحاء) kesre ile okunması durumunda vakfın “حُجْرًا” üzerinde yapılması gerektiği belirtilir; bu okuyuştan hareketle sözün günahkârlara ait olduğu kabul edilir. Buna karşılık Hasan-ı Basrî’ye (ö. 110/728) nispet edilen *madmûm* okuyuştan hareketle vakf “حُجْرًا” kelimesine kaymakta, böylece ifadenin ilk kısmı günahkârlara, ikinci kısmı ise Allah veya meleklerle nispet edilmektedir.¹⁶ Dolayısıyla ilgili deyim in doğru anlama ulaşılabilmesi, vakf-ibtidâ hükümleri ile kıraat farklılıklarının birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılar.

Vakf türlerinin belirlenmesinde fıkıh ve fıkıh usûlü bilgisi de tamamlayıcı bir unsur olarak görülmektedir. “وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا” (Ve artık onların şahitliklerini asla kabul etmeyin)¹⁷ âyetinde, zina iftirası atanın (kâzif)—tövbe etse dahi— şahitliğinin ebediyen kabul edilmeyeceğini savunanlara göre vakf “أَبَدًا” kelimesinde yapılırken; aksi görüşü benimseyenlere göre âyet, devamındaki “فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ” (Allah çok bağışlayıcıdır, çok esirgeyicidir.)¹⁸ kısmına bağlanmalıdır. Böylece vakfın belirlenmesinin fakihlerin hüküm istinbâtı ile doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹

Sonuç olarak es-Süyûtî, vakf ve ibtidâ ilminin *ulûmu’l-Kur’ân* içerisindeki merkezî rolünü ve disiplinler arası niteliğini öne çıkarmakta; doğru vakfın ancak çeşitli İslâmî ilimlerle desteklenen bütüncül bir bilgi birikimiyle sağlanabileceğini ifade etmektedir.

2.1.2. Vakf Tasnifleri ve Metodolojik Çeşitlilik

el-İtkân’da vakf konusu, lafız ile mana arasındaki denge esas alınarak kategorik ve kapsamlı bir biçimde tasnif edilmiştir.²⁰ Ancak bu alanda, özellikle kavramsal içerik ve metodoloji bakımından, tam anlamıyla standartlaşmış bir terminolojinin bulunmaması, farklı yaklaşımların tezahürüne zemin hazırlamıştır. Bunlar; dilbilgisi kurallarını önceleyen nahiv merkezli anlayış, *kurrâ* nakillerini esas alan rivayet merkezli yaklaşım, mevcut verilerden hareketle yorum geliştiren içtihadî yaklaşım ve mutlak surette âyet sonlarında vakfı tercih eden geleneksel yaklaşım şeklinde sınıflandırılabilir.²¹

¹² Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meâlî* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016), el-Mâide 5/26.

¹³ Yûnus 10/65.

¹⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 132.

¹⁵ el-Furkân 25/22.

¹⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed İbnü’l-Enbârî, *Kitâbü İzâhi’l-vakf ve’l-ibtidâ’ (fi Kitâbillâh)*, thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Matbûâtü Mecmai’l-Lugati’l-Arabiyye, 1971), 2/803-804; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâil en-Nehhâs, *Kitâbu’l-kat’ ve’l-i’tinâf*, thk. Abdurrahman b. İbrâhim el-Matrûdî (el-Memleketü’l-Arabiyyetü’s-Suûdiyye: Dâru ‘âlemi’l-kütüb, 1992), 19.

¹⁷ en-Nûr 24/4.

¹⁸ en-Nûr 24/5.

¹⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 132.

²⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 128.

²¹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 128-130; Söz konusu dörtlü tasnif, alan yazınında yaygın kabul görmeye birlikte, kategorilerin adlandırılmasında kayda değer bir terminolojik çeşitliliğin mevcut olduğu görülmektedir. Bk. Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Muktefâ fi’l-vakfi ve’l-ibtidâ’*, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar’aşlî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987), 138.

Vakf ve ibtidâ alanında, durak çeşitlerinin belirli terimlerle isimlendirilmesi noktasında genel bir uzlaşma bulunmakla birlikte, söz konusu terimlerin anlam çerçevesi ve içeriği konusunda âlimler arasında görüş ayrılıkları mevcuttur. Bu bağlamda es-Süyûti İbnu'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) vakfı üç temel kategoriye ayırdığını aktarmaktadır. Bunlar *tâm*, *hasen* ve *kabîh*'tir. Yine İbnu'l-Enbârî, dilbilgisel bütünlüğü bozacak unsurlar üzerinde yapılan vakfın tam bir vakf olamayacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla vakf, izafet terkinde muzâf ile muzâfın ileyh arasında; sıfat tamlamasında mevsûf ile sıfatı arasında; fiil-fâil ve fiil-mef'ûl ilişkilerinde taraflardan biri diğerinden; te'kîd edilen unsur te'kîdinden ve atıf yapılan lafız atıf harfinden ayrılacak şekilde uygulanamaz. Aynı şekilde, bedel-mübdelün minh ilişkisi, "كَانَ", "إِنَّ", "ظَنَّ" gibi âmillerle bunların isim ve haberleri, istisna edatıyla müstesnâ ve müstesnâ minh, ism-i mevsûl ile sılası, fiil ile ona bağlı master, harf ile ilişkili unsur ve şart edatıyla cezası arasında vakf yapılması dil ve mana bakımından uygun görülmemektedir.²²

es-Süyûti bu çerçevesinde ulemâdan şöyle bir tasnif de nakletmiştir: *Tâm muhtâr, kâfi câiz, hasen mefhûm, kabîh metrûk*. *Tâm vakf*, hem duraklamanın hem de sonrasına başlama imkânının uygun olduğu, kendisinden sonra gelen unsurlara bağlı olmayan vakf türünü ifade eder ve genellikle âyet sonlarında görülür; buna "وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" (Ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır.)²³ âyeti örnek olarak verilebilir. *Kâfi vakf*, lafız bakımından kesilmiş olmasına rağmen mana açısından sonraki ifadeye bağlı olan durakları kapsar; bu tür vakfta hem durmak hem de devam etmek mümkündür. Örnek olarak "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ" (Anneleriniz size haram kılındı)²⁴ âyeti verilebilir. *Hasen vakf*, duraklamanın uygun olduğu ancak sonrasına başlamanın anlam açısından elverişli olmadığı durakları ifade eder; buna "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ" (Hamd, âlemlerin rabbi Allah'a mahsustur.)²⁵ âyeti ("الله" lafzı) örnek gösterilebilir. Son olarak *kabîh vakf*, anlamın anlaşılmadığı veya yanlış anlaşılmaya yol açan vakf türüdür. Bu, özellikle olumsuz ifadelerde olumlama edatı getirilmeden yapılan vakflarda veya anlam bakımından imkânsız başlangıçlarda ortaya çıkar; örneğin "لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا" (Diyenler, hiç şüphesiz hakikati inkâr etmişlerdir.)²⁶ üzerinde durup ardından "إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ" (Allah, Meryem oğlu Mesîh'in kendisidir)²⁶ ile başlamak anlamı bozacağından uygunsuzdur. Ancak nefes veya zorunluluk gibi istisnai durumlarda geçici vakf yapılabilir, bu durumda duraklama sonrası tekrar önceki anlamla bağlanabilir.²⁷

es-Süyûti es-Secâvendî'nin (ö. 560/1165) beşli vakf taksimatını da aktarır: *Lâzım* (لازم), *mutlak* (مطلق), *câiz* (جائز), *mücevvez li-vech* (مجزولوجه), *mürahhas darûrah* (مرخص ضرورة). Bu sınıflama, vakfların dil ve anlam bütünlüğü açısından farklı durumlarını tanımlamakta ve her bir türün kullanımı için belirli kriterler ortaya koymaktadır.²⁸ es-Süyûti, ayrıca İbnu'l-Cezerî'den naklen, vakfı temel olarak tercihe bağlı (اختياري) ve zorunlu (اضطراري) olmak üzere iki ana kategoriye ayırmakta ve bu türleri alt başlıklara bölerek kapsamlı bir vakf-ibtidâ bilgisi sunmaktadır.²⁹

²² İbnu'l-Enbârî, *Kitâbü îzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ*, 1/116; es-Süyûti, *el-İtkân*, 127.

²³ el-Bakara 2/5.

²⁴ en-Nisâ 4/23.

²⁵ el-Fâtiha 1/1.

²⁶ el-Mâide 5/72.

²⁷ es-Süyûti, *el-İtkân*, 127-128.

²⁸ es-Süyûti, *el-İtkân*, 128.

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/225; es-Süyûti, kıraat imamlarının kelime sonlarında gerçekleştirilen vakf durumlarını dokuz farklı vecih çerçevesinde ele aldıklarını belirtmektedir: sükûn, revm, işmâm, ibdâl, nakil, idğâm, hazif, isbât, ilhâk. es-Süyûti, *el-İtkân*, 129-130, 135.

es-Süyûtî, vakf ve ibtidâ konusunu lafzî ve mânevî ölçütlere dayalı olarak ele almış; bu çerçevede nahiv kuralları, mütevâtîr kıraat rivayetleri ve sünnet merkezli yaklaşımları belirleyici unsurlar olarak değerlendirmiştir. Literatürde ortak bir terminolojinin bulunmaması, vakf tasniflerinde çeşitliliğe yol açmakla birlikte, bu durum konunun farklı ilmî ve metodolojik yaklaşımlar altında geliştiğini göstermektedir. Bu yönüyle vakf ve ibtidâ ilmi, Kur'an ilimleri içerisinde teorik temellere sahip, uygulamada ise esnekliğe imkân tanıyan dinamik bir alan olarak öne çıkmaktadır.

2.2. İmâle, Feth ve Beyne

es-Süyûtî, kıraat ilmi bağlamında imâle (sesin meylettirilmesi), feth (açık okuma) ve beyne beyne (iki ses arası telaffuz) meselesini eserinin otuzuncu bölümünde müstakil bir başlık altında kapsamlı biçimde incelemektedir. O; mezkûr konularını hem dilbilimsel hem de kıraat ilmi perspektifinden ele alarak bu uygulamaların Arap lehçeleriyle ilişkisini ortaya koymuş, hangi kıraatlerde tercih edildiğini ayrıntılarıyla ortaya koymuştur. Ayrıca imâlenin hangi harflerde ve hangi durumlarda uygulandığını örneklerle açıklayarak konunun teorik çerçevesini şekillendirmiştir.³⁰ Bu bağlamda es-Süyûtî, İbnu'l-Kâsîh'in (ö. 801/1399) *Kurretü'l-ayn fi'l-feth ve'l-imâle ve beyne'l-lafzayn* adlı eserine özel bir vurgu yaparak feth ve imâle konusunun kıraat literatüründe müstakil çalışmalara konu olacak ölçüde önemli bir alan teşkil ettiğini göstermektedir.³¹

es-Süyûtî'nin aktardığına göre Ebû Amr Osmân ed-Dânî (ö. 444/1053), feth ve imâleyi Araplar arasında yaygın olan iki temel telaffuz biçimi olarak değerlendirmekte; Kur'an'ın kendi lehçelerinde nazil olduğu fasih Arap topluluklarının bu iki uygulamayı farklı oranlarda kullandığını ifade etmektedir. Buna göre Hicaz ehli, özellikle Kureyş lehçesi, imâleyi genellikle tercih etmezken; başta Temîm olmak üzere Esed, Kays Aylân kabileleri gibi Necid bölgesi sakinlerinde imâle yaygın biçimde görülmektedir.³² es-Süyûtî, Kureyş dışındaki fonetik farklılıkların kıraat içerisinde kullanılmasında bir sakınca bulunmadığını ortaya koyan rivayetlere dayanarak imâlenin naklî bir temele sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre imâle uygulaması hem yedi harf kapsamında hem de Arap dili fonetik özellikleri arasında değerlendirilmesi gereken bir unsurdur.³³

2.2.1. İmâle Teorisi: Tanım, Tasnif ve Metodolojik Yaklaşım

Kıraat ilminde imâle, fethalı bir harfin telaffuzunda sesi kesreye ve elifi de yâ harfine yakınlaştırma işlemi olarak tanımlanır.³⁴ es-Süyûtî, bu alandaki terminolojik çerçeveyi İbnu'l-Cezerî'nin sistematikğini benimseyerek oluşturmuştur. Bu tasnife göre imâle, şiddet derecesine bağlı olarak iki ana kategoride ele alınmıştır.³⁵

a) *İmâle-i Şedîde*: Fethanın kesreye, elifin ise tam bir dönüşüm gerçekleşmeksizin yâ harfine belirgin şekilde yaklaştırıldığı şiddetli meyl işlemidir. Buna, *imâle-i kübrâ*, *mahz*, *idcâ'*, *bath* ve *kesr* de denir (مَجْرَاهَا).³⁶

b) *İmâle-i Mutavassıta*: Feth-i mutavassıt ile imâle-i şedîde arasında konumlanan ve *imâle-i suğrâ*, *taklîl*, *teltîf*, *beyne beyne* veya *beyne'l-lafzateyn* olarak da adlandırılan hafif/nüanslı meyl işlemidir (مَوْسَى).³⁷

³⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 138-142.

³¹ Konuyla ilgili başvurulan temel eserlerden biri de ed-Dânî tarafından kaleme alınan "*el-Mûdîh li-mezâhibi'l-kurrâ' ve'htilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle*" adlı eserdir. Bk. es-Süyûtî, *el-İtkân*, 135.

³² es-Süyûtî, *el-İtkân*, 138; Ebû Amr Osman b. Sâid ed-Dânî, *el-Mûdîh li-mezâhibi'l-kurrâ' ve'htilâfihim fi'l-fethi ve'l-imâle*, haz. Muhammed Şefaât Rabbanî (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 147.

³³ Fonetik kaynaklı kıraat farklılıkları ve bunların yedi harf ile bağlantısına dair ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 37; İbrahim Tetik, "Kur'an Kıraatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (Haziran 2020), 41-65.

³⁴ Meyl kökünden türeyen imâle, "bir nesnenin bir yöne doğru meylettirilmesi veya yatırılması" anlamına gelmektedir. Bk. Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987), 5/1822; Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Yıldız, *Kur'an Kıraatinde İmâle -Arap Lehçeleriyle İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme-* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2023), 43-85.

³⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 139.

³⁶ Hûd 11/41.

2.2.2. Feth

Feth, kıraat esnasında harfin fetha harekesiyle icrası sürecinde, ağzın dikey düzlemde “a” sesine yönelerek açılması işlemini ifade etmektedir. Bu olgu, fethalı bir harfi takiben *elif* harfinin gelmesi durumunda ağız açıklığı derecesinin artmasıyla belirginleşir. Terminolojik olarak sesin meylettirilmesi anlamına gelen *imâle* kavramının zıddı olarak konumlandırılan feth, bu bağlamda tefhîm (التَّفْخِيمُ) ile eşdeğer bir seslendirme niteliği olarak kabul edilmektedir.³⁸ Bu, iki şekilde gerçekleşir:

- Feth-i Şedîd*: Harfin telaffuzu sırasında ağzın “a” sesi yönünde azami açıklığa ulaşmasıdır. Bu nitelikte bir telaffuz Arapçada tabîi olarak bulunmadığından Kur'an kıraati açısından da geçerli bir okuma biçimi olarak kabul edilmemektedir.
- Feth-i Mutavassıt*: Fethalı bir harfin feth-i şedîd ve mutavassıt imâle arasında konumlanan dengeli ve doğal bir ses aralığını ifade etmektedir. Arapça fonetiğinde feth-i şedîdin reddedildiği istisnai durumlar haricindeki tüm fethalı harflerin standart ve meşru telaffuz biçimidir.³⁹

2.2.3. Feth ve İmâle Arasındaki Asıl-Fer' İlişkisi

es-Süyûtî, feth ve imâle arasındaki ilişkinin, asıl-fer' (temel-türev) ilişkisi olduğuna dair kurrâ arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarına işaret etmektedir. Buna göre feth asıl olup herhangi bir fonetik gerekçe olmadığında uygulanan normatif (standart) okuma biçimidir. İmâle ise fer'dir, yalnızca belirli bir lehçeden kaynaklı veya fonetik gerekçe bulunduğu caîz görülen bir edâ keyfiyetidir. Bu görüşün dayanağı, imâle ile okunan her kelimeyi feth ile okuyan Arap kabilelerinin de var olduğu gerçeğidir. Dolayısıyla es-Süyûtî, fethi temel, imâleyi ise bu temelden kaynaklanan ve belirli şartlarla sınırlı meşru bir telaffuz çeşnişi olarak değerlendirmektedir.⁴⁰

es-Süyûtî, imâle konusunu detaylı bir analize tabi tutarak onu beş ana yönden incelemeyi önermektedir: Sebepleri, vecihleri (yöntemleri), faydaları, imâle yapanlar ve yapmayanlar. Bu çerçevenin, özellikle İbnu'l-Cezerî'nin görüşleri referans alınarak oluşturulduğu söylenebilir.⁴¹

Sonuç olarak es-Süyûtî, imâleyi yazılı dilde birebir temsil edilmeyen, buna karşılık sözlü icrada belirginleşen ara fonetik değerleri ifade eden teknik bir ıstılah olarak değerlendirmektedir. İmâlenin sebeplerine dair literatürde farklı teoriler bulunmakla birlikte es-Süyûtî, söz konusu etmenleri on temel unsur altında toplayarak meseleyi sistematik bir incelemeye tâbi tutmuştur.⁴² Bu metodik indirgeme, imâle olgusunun dilbilimsel arka planının daha derli toplu ve kavranabilir bir çerçevede ele alınmasına imkân sağlamaktadır.

2.3. İdgâm, İzhâr, İhfâ ve İklâb

Kıraatte edâ ihtilaflarına taalluk eden ve aynı zamanda tecvidin önemli meselelerinden olan *izhâr*, *ihfâ*, *iklâb* ve *idgâm*, es-Süyûtî'nin *el-İtkân*'da ele aldığı başlıca konulardandır. Müellif, özellikle idgâm hususunda kurrâ arasında ortaya çıkan ihtilafları ayrıntılı biçimde ele aldıktan sonra, bu çerçevede kurrânın büyük oranda ittifak ettiği *sâkin nûn* ve *tenvîn*in hükümlerini genel hatlarıyla tespit etmiştir.⁴³

2.3.1. İdgâm

Kıraat ilmi bağlamında idgâm meselesi, İbnu'l-Cezerî'nin ortaya koyduğu teorik çerçeve esas alınarak es-Süyûtî tarafından sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Genel olarak fer'î (ferşü'l-hurûf) ve usûlî olmak

³⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/30; Mehmet Ali Sarı, “İmâle”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/177.

³⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 139.

³⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29-39; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 139.

⁴⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/32; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 139.

⁴¹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/29-35.

⁴² es-Süyûtî, *el-İtkân*, 139-140.

⁴³ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 143-149.

çizmenin yanı sıra kıraat imamları arasındaki tatbikata yönelik ihtilafları da kayıt altına almıştır. Örneğin, idğâm uygulamalarını gunne unsurunun varlığı veya yokluğu bağlamında sınıflandırarak her bir alt kategorinin uygulama alanlarını örneklerle temellendirmiştir. Bu sistematik tasnif hem nazarî bir çerçeveye sunmakta hem de kıraat pratiğinde karşılaşılabilecek uygulama farklılıklarına dair kapsamlı bir perspektif sağlamaktadır.⁶⁹

İzhâr: Nûn-i sâkine veya tenvîni takiben altı boğaz harfinden herhangi biri (اَلْهَمْزَةُ، اَلْهَاءُ، اَلْعَيْنُ، اَلْحَاءُ، اَلْغَيْنُ،) (اَلْحَاءُ) gelmesi durumunda *nûn-i sâkine* veya tenvîn sesleri tam ve açık bir biçimde telaffuz edilmelidir. Bununla birlikte bazı kıraat âlimleri arasında bir uygulama farklılığı söz konusudur: Zira bunlara göre *sâkin nûn* ve tenvînden sonra *hâ* (اَلْحَاءُ) ve *gayn* (اَلْغَيْنُ) harfleri geldiğinde açık okuma yerine ihfâ tatbik edilmektedir.⁷⁰ Bu durum, kıraat vecihlerindeki ihtilafın tabii bir sonucu olup her iki uygulama da belirli rivayetlerde meşru kabul edilmektedir.

İdğâm: Sâkin nûn veya tenvînden sonra *lâm* (اَللَّامُ) veya *râ* (اَلرَّاءُ) harfleri geldiğinde idğâm bilâ gunne (gunnesiz idğâm) uygulanır. Buna karşılık *nûn*, *mîm*, *yâ*, *vâv* (اَلنُّونُ، اَلْمِيمُ، اَلْيَاءُ، اَلْوَاوُ،) harfleri geldiğinde ise idğâm meal gunne (gunneli idğâm) geçerlidir. Ancak *yâ*, *vâv* harflerinde gunnesiz idğâm yapanlar da vardır. es-Süyûtî *el-İtkân'* da işaret etmese de istisnâ bir durum olarak *sâkin nûn* ile bu sayılan harfler aynı kelime içinde art arda gelirse idğâm değil izhâr uygulanması gerekir. Bu kural, kelime bütünlüğünün fonetik açıdan korunması amacıyla matuftur.⁷¹

İklâb: Sâkin nûn veya tenvînden sonra *âlbâ* harfinin gelmesi durumunda *sâkin nûn* veya tenvîn, bir geniz sesi (gunne) eşliğinde fonetik olarak *mîm* (اَلْمِيمُ) harfine dönüştürülerek telaffuz edilir.

İhfâ: Nûn-i sâkine veya tenvînden sonra, boğaz harfleri ile idğâm harfleri dışında kalan on beş harften (اَلتَّاءُ، اَلثَّاءُ، اَلجِيمُ، اَلدَّالُ، اَلذَّالُ، اَلرَّايُ، اَلسِّينُ، اَلشِّينُ، اَلصَّادُ، اَلضَّادُ، اَلطَّاءُ، اَلظَّاءُ، اَلْقَاءُ، اَلْقَافُ، اَلْكَافُ) biri gelmesi durumunda *sâkin nûn* veya tenvîn, belirgin bir şedde olmaksızın bir geniz sesi eşliğinde ve izhâr ile idğâm arası bir tarzda telaffuz edilir.⁷² Bu fonetik uygulama, mahrecin özelliklerine riayet ederek ses geçişlerinde acıcılık sağlamayı hedefler.

2.4. Med ve Kasr

Tecvid ilminin temel konuları arasında yer alan med ve kasr, *el-İtkân'* da bağımsız bir başlık altında ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Med ve kasr⁷³ meselelerinin bağımsız çalışmalara⁷⁴ konu olduğunu ifade eden es-Süyûtî, bu temalara özel bir bölüm ayırırken İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992) ve İbnu'l-Cezerî gibi otoritelerin yaklaşımlarını esas almıştır.⁷⁵

es-Süyûtî, Kur'an'ın sahih tilâvetinde med uygulamasının vazgeçilmezliğini temellendirmek üzere İbn Mes'ûd'un Kur'an talimi esnasında yaşanan ve öğretici nitelik taşıyan bir vakıya göndermede bulunmaktadır. Nitekim İbn Mes'ûd, bir talebesinin " اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ " ⁷⁶ âyetinde yer alan " اَلْفُقَرَاءِ "

⁶⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 148.

⁷⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/23; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 148.

⁷¹ ed-Dânî, *et-Tahdîd*, 114-115; Gânim Kaddûrî el-Hamed, *İlmu't-tecvîd: dirâse savtiyye muyessera* (Amman: Dâru Ammâr, 2005), 371.

⁷² es-Süyûtî, *el-İtkân*, 148.

⁷³ Lügat âlimleri, "med" kelimesini "uzatmak ve artırmak" (اَلْمَدُّ وَالرِّيَادَةُ), "kasr"ı ise "salıvermenin zıddı olup hapsedmek ve alıkoymak" şeklinde tanımlamaktadır. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3/396, 5/95.

⁷⁴ Bu hususa örnek olarak İbn Mihrân en-Nîsâbûrî'ye nispet edilen *Kitâbu'l-meddât* adlı eser gösterilebilir. Nitekim es-Süyûtî, söz konusu bölümün ilerleyen kısımlarında bu eseri kaynak olarak zikretmektedir. Bk. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn İbn Mihrân en-Nîsâbûrî, *Kitâbu'l-Meddât*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (İstanbul: Dâru'l-gavsânî li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2018); es-Süyûtî, *el-İtkân*, 151.

⁷⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 149; Med ve kasr konularına dair geniş bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/313-362.

⁷⁶ et-Tevbe 9/60.

kelimesindeki *râ* (الرَّاءِ) harfini kasr ile (kısa) okuması üzerine, Hz. Peygamber'in kendisine bu kelimeyi kısa değil, bilakis uzatarak (med ile) okuttuğunu belirtmiş ve talebesinin okuyuşunu bu doğrultuda tashih etmiştir.⁷⁷ Bu örnek, med kurallarına riayetin nebevî öğretideki yerini ve pratik kıraat eğitimindeki belirleyici rolünü ortaya koymasına bakımından dikkat çekicidir.

Med, uzatmak; kasr ise kısaltmak anlamına gelse de bu iki kavram tecvidde kullanıldığı yere göre özel anlam ifade edebilmektedir. Nitekim "med" tabîi medde kullanıldığında aslı uzatma olan bir elif miktarı uzatmak anlaşılıyor, fer'î medlerde bir eliften fazla uzatmayı ifade etmektedir. Keza "kasr" kavramı da tabîi medde söz konusu olursa hiç uzatmamak anlamına gelir. Örneğin "أُولَئِكَ" gibi kelimelerin altında yazan kasr (قصر) kelimesi imla olarak tabîi meddi çağrıştıran hemzenin hiç uzatılmayacağını ifade eder.

Fakat aynı kavram fer'î medler için kullanıldığında asgari uzatma miktarı olan aslı medde yani bir elif miktarı uzatmaya delalet eder. Nitekim es-Süyûtî de bu kavramları aynı manada tarif etmiştir: "Med: Med harfleri (hurûf-i med) üzerinde mevcut olan tabii uzatmanın (medd-i tabîi), bu aslı miktarın üzerine çıkılarak artırılmasıdır. Kasr: Med harflerinde herhangi bir ilâve uzatma yapılmaksızın sadece tabii med (medd-i tabîi) miktarının muhafaza edilmesi ve uzatmanın terk edilmesidir. Bu uygulamaya, harfin orijinal uzunluğu korunarak okunması prensibine dayanmaktadır."⁷⁸

2.4.1. Med Harfleri ve Sebepleri

Tecvid terminolojisinde med harfleri (hurûfu'l-med) üç adettir: Daima med harfi kabul edilen *elif* (ا), sâkin olup mâkabli (kendisinden önceki harf) ötre (damme) harekeli olan *vâv* (و) ile sâkin olup mâkabli esre (kesra) harekeli olan *yâ* (ي).⁷⁹

2.4.2. Med Çeşitleri

es-Süyûtî, meddin sebeplerini (esbâbu'l-med) lafzî (fonetik) ve manevî (semantik) olmak üzere iki ana kategori altında tasnif etmektedir.

A) Lafzî sebepler:

Lafzî sebeplerin oluşumu, hemze ve sükûn unsuruna bağlıdır. Bu çerçevede med harfinden önce ya da sonra gelen hemze, sebep-i med olarak farklı formlarda ortaya çıkmaktadır: Birincisi, hemzenin med harfinden önce gelmesidir. Bu durumda hemze, med harfinden önce konumlanarak uzatmaya sebep olabilir; "آدم"⁸⁰ kelimesi bu duruma bir örnektir. İkincisi, hemzenin med harfinden sonra gelmesidir.

Med harfini takip eden hemze, konumuna göre iki farklı med türünü oluşturmaktadır:

- Medd-i muttasıl*: Med harfinden sonra gelen hemze, "أُولَئِكَ"⁸¹ örneğinde olduğu gibi, med harfi ile aynı kelime içerisinde yer alıyorsa "medd-i muttasıl" meydana gelmektedir.
- Medd-i munfasıl*: Med harfi bir kelimenin sonunda bulunurken, hemze müteakip kelimenin başında yer alıyorsa, "يَمَّا أَنْزَلَ"⁸² örneğinde görüldüğü üzere "medd-i munfasıl" oluşmaktadır.

Hemze sebebiyle med yapılmasının fonetik gerekçesi, temel bir sesbilimsel ayrıma dayanmaktadır: Med harfi "gizli/zayıf" bir fonem olarak kabul edilirken hemze, telaffuzu "zor/güçlü" bir ses olarak

⁷⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 149.

⁷⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 149.

⁷⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 149.

⁸⁰ el-Bakara 2/31.

⁸¹ el-Bakara 2/5.

⁸² el-Bakara 2/4.

nitelendirilmektedir. Bu bağlamda telaffuzu güç olan hemzenin artikülasyonunu kolaylaştırmak amacıyla fonetik açıdan daha zayıf olan med harfi uzatılmaktadır.⁸³ es-Süyûtî tarafından aktarılan ve kıraat âlimlerince de genel kabul gören bu izah, Arap fonetiği çerçevesinde uzatma ve hemzenin işlevsel ilişkisini açıklamaktadır.

Sebeb-i med olarak sükûn, iki farklı türde tezahür etmektedir:

- Sükûn-i lâzım*: “الصَّالِّينَ”⁸⁴ örneğinde görüldüğü üzere kelimenin aslî yapısında bulunan ve hem vasl hem de vakf hâlinde sabit kalan sükûndur.
- Sükûn-i ârız*: “نَسْتَعِينُ”⁸⁵ örneğinde olduğu gibi kelimenin aslında mevcut olmayıp sadece vakf veya idğâm gibi belirli fonetik şartlar altında geçici olarak ortaya çıkan sükûndur.⁸⁶

Sükûn sebebiyle med yapılmasının gerekçesi ise Arap dilbilgisindeki “iki sâkin harfin bir araya gelmesi” (iltikâ-i sâkineyn) durumunu fonetik olarak çözmektir. Bu durumda med, iki sâkin harf arasındaki geçişi sağlamak amacıyla bir hareke yerine kaim olmaktadır. Dolayısıyla med, bir hareketin fonksiyonunu üstlenerek iki sâkin harfin birleştirilmesine imkân tanır ve bu suretle tilâvette akıcılığı temin eder.⁸⁷

Kıraat âlimleri, medd-i muttasıl ve medd-i lâzımda meddin (aslî med üzere ziyadenin) gerekliliği hususunda ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte bu iki med türünün uzatma miktarları (mertebeleri) konusunda aralarında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Öte yandan medd-i munfasıl ve medd-i ârız türlerinde ise kurrânın yaklaşımları farklılaşmakta; bu iki türün hem med hem de kasr ile icra edilmesi konusunda farklı görüşler mevcuttur.⁸⁸ Kurrânın çoğunluğu, medd-i muttasılın belirli bir ölçüyü aşmayacak şekilde uzatılması (med) gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Ancak bu med türünün de tıpkı medd-i munfasıl gibi muhtelif uzunluk derecelerine sahip olduğunu ileri süren bir azınlık grup da mevcuttur. Uzatma miktarlarındaki bu farklılaşma, kıraat imamlarının tercihlerine göre şu şekilde değişkenlik arz etmektedir: *En uzun mertebe* (الطويل): Hamza (ö. 156/773) ve Verş (ö. 197/812), bu med türünü en uzun olacak şekilde icra edenlerdir. *Orta mertebe* (دونها): Âsım (ö. 127/745), daha kısa bir uzatma tercih etmiştir. *Daha kısa mertebe* (ودونها): İbn Âmir (ö. 118/736), Kisâî (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844), uzatmayı bu mertebede tutmuşlardır. *En kısa mertebe* (ودونها): Ebû Amr gibi diğer kıraat âlimleri ise en kısa uzatmayı uygulamışlardır. Bununla birlikte bazı kurrâ, uzatma derecelerini iki mertebe ile sınırlandırarak Hamza ve Verş’i uzun uzatma yapanlar, diğer kıraat imamlarını ise orta seviyede uzatma uygulayanlar olarak tasnif etmişlerdir.⁸⁹ Bu çeşitlilik, meddin uzunluğunun kesin ve yeknesak bir norma bağlı olmayıp okuyucunun kendi kıraat tarzına ve usul tercihlerine uygun bir uzunluk seçimi sonucunu doğurduğunu göstermektedir.⁹⁰

Sükûn-i lâzım, fonetik işlevi bakımından harekeye denk kabul edildiğinden literatürde *meddü’l-adl* terimiyle de ifade edilmektedir. Kurrâ arasında uzatmanın aşırılığa varmadan ölçülü şekilde yapılması gerektiği hususunda genel bir görüş birliği bulunmakla birlikte, uzatma süresinin hangi sınırlar içinde

⁸³ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 149.

⁸⁴ el-Fâtiha 1/7.

⁸⁵ el-Fâtiha 1/5.

⁸⁶ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 149.

⁸⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 150.

⁸⁸ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 150.

⁸⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 150.

⁹⁰ Medd-i munfasıl, yapısal özellikleri sebebiyle literatürde farklı isimlerle anılmaktadır. Med harfi ile hemzenin iki ayrı kelimedede yer alması dolayısıyla meddü’l-fasl, kelimeler arasındaki fonetik genişlemeye işaret etmesi bakımından meddü’l-bast, iki kelimenin edâ bakımından tek bir yapı gibi değerlendirilmesine imkân tanınması sebebiyle meddü’l-i’tibâr ve bir harfin başka bir harf üzerinden uzatılmasını ifade etmesi yönüyle meddü’l-harf şeklindeki adlandırmalar bu çerçevede zikredilmektedir. Ayrıca med veya kasr ile okunabilmesine dair ihtilaf sebebiyle meddü’l-câiz olarak da isimlendirilmektedir. es-Süyûtî, bu med türünün uzatma miktarına dair nakledilen görüşlerin son derece çeşitli olduğuna dikkat çekerek, kesin ve yeknesak bir ölçünün tespit edilemeyeceğini belirtmekte; buna ilaveten medd-i munfasılın yedi farklı mertebeye sahip olduğunu ifade etmektedir. Bk. İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/319-320; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 150.

gerçekleşeceği konusunda farklı yaklaşımlar mevcuttur. Öte yandan sükûn-i ârız sebebiyle meydana gelen medde dair, tüm okuyucular için med, tevassut ve kasr olmak üzere üç farklı vecih (uygulama biçimi) câizdir. Bu okuma vecihleri arasında seçim yapmak serbest bırakılmıştır.⁹¹

es-Süyûtî, İbn Mihrân *Kitâbu'l-Meddât* isimli eserini referans alarak Kur'an tilâvetinde mevcut olan med çeşitlerinin on kategoride tasnif edilebileceğini belirtmektedir: *Medd-i hacz, Medd-i adl, Medd-i Temkîn, Medd-i bast (Medd-i fasl), Medd-i revm, Medd-i fark, Medd-i binye, Medd-i mubalağa, Medd-i bedel, Medd-i asl.*⁹²

B) Manevî sebepler:

Meddin manevî sebebi, okuyuşta; duâ, istimdâd (yardım dileme) veya inkâr gibi formlarda mübalağa ve tekid amacı taşımasıdır. Kurrâ nezdinde bu gerekçe, lafzî sebebe (fonetik gerekçe) nispetle ikincil derecede (daha zayıf) kabul edilmekle birlikte Arap dilinin retorik ve kültürel bağlamında önemli bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Özellikle ta'zîm (yüceltme) amacıyla gerçekleştirilen medler bu kategoriye dâhildir;

“لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ”⁹⁴ örneğinde bu durum açıkça görülmektedir. Lafzî ve manevî sebeplerin “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ”⁹⁴ örneğinde olduğu gibi bir araya geldiği durumlarda, kuvvetliye göre amel etmek ilkesi esastır. Bu durumda zayıf olan manevî sebebe itibar edilmez ve kuvvetli olan lafzî sebeple amel edilir. Örneğin Hamza'ya göre bu tür durumlarda hemzeden dolayı aslına uygun olarak tam uzatma (işbâ') icra edilir. Bu yaklaşım, kuvvetli olan lafzî sebebin tercih edilerek manevî sebebin terk edilmesi suretiyle belirlenmektedir.⁹⁵

Bu değerlendirmeler ışığında es-Süyûtî'nin, meddin sebeplerini lafzî ve manevî eksenlerde ele alarak tecvidin sesbilimsel temellerini kuşatan kapsamlı bir teorik çerçeve ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda müellif, lafzî med sebeplerini hemze ve sükûn üzerinden ele almış; hemzenin muttasıl ve munfasıl medler vasıtasıyla uzatmaya yol açan konumunu, sükûnün ise lâzım ve ârız biçimleriyle meddin teşekkülündeki işlevini açıklamıştır. Bunun yanında müellif, meddin manevî sebeplerini dua, ta'zîm ve mübalağa gibi anlam boyutlarıyla irtibatlandırarak, meddin yalnızca fonetik bir olgu olmadığını; bunun yanı sıra semantik ve kültürel bir arka plana sahip bulunduğunu vurgulamıştır.

C) Sebeplerin üst üste gelmesi:

Kuvvetli ve zayıf iki sebebin bir araya geldiği (*iltikâ-i sebebeyn*) hâllerde, ittifakla güçlü olan sebeple amel edilmektedir. Bu ilke, daha önce bahsedilen lafzî ve manevî sebebin içtimaı gibi çeşitli durumlara kaynaklık etmektedir. Bu durumun bir diğer örneği, Verş kıraatıyla okunduğunda “وَجَاءُوا آبَاءَهُمْ”⁹⁶ âyetinde tebarüz etmektedir. Zira burada ne kasr ne de tevassut uygulanır; iki sebepten daha güçlü olanı, yani med harfinden sonraki hemze sebebiyle yapılan işbâ' esas alınmaktadır. Ancak “جَاءُوا” kelimesi üzerinde vakf yapıldığı takdirde hemzenin med harfinden önce gelmesi ve meddin oluşumuna sebep olma özelliğinin kaybolması nedeniyle üç okuma şeklinin (med, tevassut, kasr) hepsi de câiz olmaktadır.⁹⁷

Netice itibarıyla tecvid ilminin temel meselelerinden olan med ve kasr, Kur'ân-ı Kerîm'in lafzî ve semâî rivayete uygun biçimde edasında hayatî önem taşıyan unsurlardır. Tarihsel ve akademik seyir içerisinde bu konular, kıraat âlimlerinin katkılarıyla sistematik olarak gelişmiş ve zengin bir literatürle temellendirilmiştir. Med ve kasr uygulamaları, Arap dilinin fonetik yapısını muhafaza etmekte ve kelimelerin anlam kaymasına uğramadan telaffuzunu temin etmektedir. Med mertebelerindeki

⁹¹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 150.

⁹² es-Süyûtî, *el-İtkân*, 151-152.

⁹³ es-Sâffât 37/35.

⁹⁴ el-Bakara 2/256.

⁹⁵ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 151.

⁹⁶ Yûsuf 12/16.

⁹⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 151.

çeşitliliğin sebepleri arasında; fer'î medlerin kendisine has nitelikleri, kuvvet ve zayıflık hiyerarşisi ve aslî meddin, ziyâde med ile değerlendirilip değerlendirilmemesi gibi hususlar yer almaktadır. Ayrıca şifahî rivayet kaynaklarının çeşitliliği de belirleyici bir rol oynamıştır. Aslî med konusunda mevcut olan icmâa karşılık, fer'î medlerde gerek ölçütlerin çokluğu gerekse bu ölçütleri tanımlamak için kullanılan istihlaldaki farklılıklar, ihtilaf sahasının teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bu amelî ihtilaf, zamanla “üç elif ekolü” ile “beş elif ekolü” olarak isimlendirilen iki farklı teorik yaklaşımın belirginleşmesine ve bu yaklaşımların yerleşik hâle gelmesine yol açmıştır. Meselenin özünde, ölçü birimi olarak kabul gören elif değerinin farklı yorumları yatmaktadır. Söz konusu durum, bilhassa günümüz kıraat eğitim ve öğretim metodolojilerinin sahilhliği bağlamında ciddi güçlükler doğurmakta olup bu güçlüklerin aşılması, konunun mütehasıs âlimler nezdinde yeniden detaylı bir incelemeye tabi tutulmasını zarurî kılmaktadır.⁹⁸

2.5. Hemzenin Tahfîf ile Okunması

Hemzenin⁹⁹ tahfîf (hafifletme), teshîl (kolaylaştırma) ve diğer okunuş şekilleri,¹⁰⁰ *el-İtkân'da* geniş yer bulmuştur. es-Süyûtî, hemzenin farklı kıraatlerdeki telaffuz farklılıklarını kaynaklarıyla açıklamış; vasl ve vakf hâlindeki okunuş kurallarını detaylandırarak okuyucunun bu konuda karşılaşılabileceği zorlukları gidermeye çalışmıştır. Keza o, hemzeyi Arap dilinde telaffuzu en zor ve mahreci en derin harf olarak tanımlamış; bu fonetik zorluğun, hemzenin daha kolay ve rahat bir şekilde söylenebilmesi amacıyla çeşitli hafifletme yöntemlerinin geliştirilmesine yol açtığını belirtmiştir. Bu hafifletme uygulamasının dilbilimsel kökeni, genellikle Hicaz lehçesinin Kureyş ağzına dayanır ve İbn Kesîr (ö. 120/738), Nâfi'nin (ö. 169/785) Verş rivayeti ve Ebû Amr gibi önde gelen kıraat imamları tarafından benimsenmiştir.¹⁰¹

Konunun oldukça geniş olduğunu ve müstakil bir kitap hacmine ulaşabileceğini ifade eden es-Süyûtî, hemze meselesini sistematik bir analize tabi tutarak konuyu dört ana başlık altında özlü bir biçimde ele almayı tercih etmiştir. Bu çerçevede hemzenin, vasl ve vakf hâllerindeki kurallarını detaylandırarak okuyucunun karşılaşılabileceği pratik zorlukları gidermeyi hedeflemiştir.

Nakil (harekelerin aktarılması), fonetik bir işlem olarak tanımlanır ve kelime içerisindeki hemzenin harekesinin, kendisinden önce gelen sâkin harfe aktarılması ve ardından hemzenin düşürülmesi ameliyesidir (فَدَّ أَفْلَحَ / فَدَّ فُلْحَج).¹⁰² *İbdâl*, sâkin (cezimli) hemzenin, önceki harfin harekesine uygun bir med harfine çevrilmesini ifade eden bir ses olayıdır (وَأَمْرٌ / وَأَمْرٌ).¹⁰³ *Teshîl* (veya telyîn), fonetik bir olgu olarak hareketli bir hemzenin, kendi aslî ses değeri ile harekesine uygun illet harfi (*vâv*, *yâ*, *elif*) arasında ara bir tınıyla seslendirilmesidir (أَوْ تَبْتَكُمُ).¹⁰⁴ Bu uygulama, özellikle iki hemzenin art arda geldiği durumlarda

⁹⁸ Med miktarlarının tespitinde kullanılan ölçü birimlerine ve bu konudaki farklı görüşlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. İbn Mihrân en-Nisâbü'rî, *Kitâbu'l-Meddât*, 20-37; Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İlimi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (30 Haziran 2018), 15-50.

⁹⁹ Hemze terimi etimolojik kökeni itibarıyla; itmek, vurmak, dar bir alana sıkıştırmak, baskı uygulamak ve vurgulamak gibi anlamları içeren bir mastar olarak tanımlanmaktadır. Bu semantik çerçeve, terimin fonetikteki artikülasyon özellikleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bk. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.), 4/17.

¹⁰⁰ İlgili konunun teorik çerçevesi ve uygulama örneklerine dair kapsamlı analiz için bk. Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Muncidü'l-mukri'ın ve murşidü't-tâlibîn* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 74-75.

¹⁰¹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 152; Arap lehçelerinde hemze (e, glottal stop / gırtlaksız patlamalı) artikülasyonu, toplulukların yaşam biçimine göre farklılık gösterir. Temîm ve Kays gibi bedevî kabileler, hemzeyi güçlü ve vurgulu bir ses olarak tahkîku'l-hemze (gerçekleştirme) biçiminde korurken; Hicaz ve Kureyş gibi yerleşik topluluklar ise hemzeyi kelimedeki konumuna bağlı olarak *vâv*, *yâ* veya *elif* seslerine dönüştürerek teshîl (hafifletme) işlemine tabi tutmuşlardır. Bu durum, bedevî lehçelerde iletişim etkinliğini artıran güçlü bir artikülasyonu; yerleşik lehçelerde ise fonetik hafiflemeyi ve buna bağlı dilsel pratiği ortaya koyan belirgin bir fonetik farklılaşmayı yansıtır. Bk. Abdüssabûr Şâhin, *el-Kirââtü'l-Kur'âniyye fi dav'i ilmi'l-luğati'l-hadîs* (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 2006), 30-31.

¹⁰² el-Mü'minûn 23/1.

¹⁰³ Tâhâ 20/132.

¹⁰⁴ Âl-i İmrân 3/15.

telaffuzu kolaylaştırmak amacıyla işlevselleşmiştir.¹⁰⁵ *İskât*, hemzenin tamamen düşürülerek okunmaması işlemidir.¹⁰⁶ “*هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ*”¹⁰⁷ örneğinde olduğu gibi. es-Süyûtî, iki kelime arasında yer alan hemze çiftlerini de hareke durumlarına göre üç kategoride incelemektedir.¹⁰⁸

2.6. Kur'an Öğretim Modelleri

Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesi ve öğretilmesi, İslam ulemâsının çoğunluğuna göre farz-ı kifâye kapsamında değerlendirilmektedir. Bu yükümlülük, Kur'an'ın nesiller boyunca tevatür yoluyla muhafazasını, tahrif ve değişikliğe uğramadan intikalini sağlamayı amaçlar; bu görevi yerine getirecek yeterli bir topluluğun bulunması durumunda diğer Müslümanlardan sorumluluk düşer, aksi hâlde ise toplum bütünüyle mesul olur. Kur'an'ın öğretilmesi de aynı şekilde farz-ı kifâye olup en faziletli ibadetler arasında sayılmış, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenleri öven hadislerle bu husus desteklenmiştir. Muhaddisler, Kur'an eğitim-öğretiminde başlıca yöntem olarak hocaya arz ve hocadan semâ' usullerini öne çıkarmış; kıraat ilminin sahih bir tarzda aktarımında, seslerin doğru telaffuzunun esas olması sebebiyle, doğrudan işitme ve uygulamalı talim yöntemi özel bir önem kazanmıştır.¹⁰⁹ es-Süyûtî bu başlık altında “*Kur'an'ın okuma usulleri, tecvidi, harflerin mahreçleri, kıraatte teganni*” gibi konuları ele almıştır.

2.6.1. Okuma Usulleri (Tahkîk, Tedvîr, Hadr)

Kur'an tilâvetinde “*okuma usulleri, kıraat mertebeleri, hızı göre Kur'an okuma şekilleri*” vb. başlıklar altında incelenen *tahkîk*, *tedvîr*, *hadr* konusu; *el-İtkân*'da “*Kıraatin Keyfiyeti*” başlığı altında ele alınmıştır: *Tahkîk*; her harfin hakkını eksiksiz biçimde vermeyi ifade eder. Bu kapsamda medlerin gereği kadar uzatılması, hemzelerin sahih şekilde telaffuz edilmesi, hareketlerin tam uygulanması, izhâr ve şeddelere riayet edilmesi ve harflerin (yerine göre) sekte, tertîl ve teenni ile birbirinden açıkça ayrılması esastır. Ayrıca kasr, ihtilâs, harekeli (harfi andıran) iskân ve idğâm yapmadan vakfın câiz olduğu yerlerin gözetilmesi gerekir. *Tahkîk*, dili eğitmek, doğru telaffuz alışkanlığı kazandırmak ve kıraate yeni başlayanları yetiştirmek amacıyla uygulanır. *Hadr*, kıraatin akıcı, hızlı ve hafif bir biçimde icra edilmesini ifade eder. Bu okuyuş tarzı; kasr, teskîn, ihtilâs, bedel (ibdâl), idğâm-ı kebîr ve hemzenin tahfîfi gibi, rivayetle sabit olan uygulamaları kapsar. Ancak bu sûrat, i'râbın ihmal edilmesini gerektirmez; medler aşırı derecede kısaltılmadan, hareketlerin büyük kısmı düşürülmeden (ihtilâs), ve gunne sesi kaybolmadan, lafız ve harf yapısı korunarak uygulanmalıdır. Böylece aşırılığa kaçılmaksızın kıraatin sıhhati ve tilâvet vasfı muhafaza edilmiş olur. *Tedvîr*, tahkîk ile hadr arasında orta bir okuyuş biçimini temsil eder. *Tahkîk*, öğrenme ve alıştırma amacı taşırken, tertîl anlam üzerinde düşünme ve tedebbüre yöneliktir; bu nedenle her tahkîk tertîl sayılır fakat her tertîl tahkîk değildir. *Tedvîr*, bu açıdan hem telaffuz doğruluğunu hem de ritmik dengeyi sağlayan dengeli bir kıraat yöntemi olarak öne çıkar.¹¹⁰

2.6.2. Kur'an'ın Tecvidi

es-Süyûtî, daha sonra tecvide dair müstakil eserler telif edildiğine işaret etmekte ve bu bağlamda ed-Dânî'yi öne çıkan bir isim olarak zikretmektedir.¹¹¹ O, tecvidi kapsamlı biçimde tanımlamakta ve

¹⁰⁵ İbnü'l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf* adlı eserinde Basra ve Kûfe dil ekolleri arasındaki ihtilâflı meseleleri ele alırken, Arap fonetiğinin temel konularından biri olarak değerlendirilen bu meseleye çalışmasının yüz beşinci bölümünü ayırmıştır. Bk. Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 2/298-601.

¹⁰⁶ Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Hasen ed-Dabbâ', *el-İdâe fi beyâni usûli'l-kirâe bi'n-nisbe li'l-kurrâi'l-aşere* (Kahire, 1938), 31. Bu eser, kıraat usûllerini ele alan bir klasik çalışma olup Mısır'daki Ezher neşriyatında basılmıştır ve kıraat usûlü ile ilgili meselelerin açıklanmasına odaklanmaktadır.

¹⁰⁷ el-Bakara 2/31.

¹⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. es-Süyûtî, *el-İtkân*, 152-153.

¹⁰⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 153.

¹¹⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 154.

¹¹¹ Eser hakkında ayrıntılı değerlendirme için bk. Recep Koyuncu, “et-Taḥdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd, Ebû Amr b. Osman b. Said ed-Dânî (v. 444/1053)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/43 (30 Haziran 2017), 87-102.

harflerin mahreç ve sıfatlarına uygun telaffuzun temel bir ilke olduğunu belirtmektedir. Ona göre tecvid, “harflerin hakkını vererek ve mertebelerine riayet ederek aynı zamanda zorlama ve abartıdan kaçınarak kelimelerin ve terkiplerin doğru okunuşunu sağlayan bir disiplindir.” Bu süreç; harflerin doğal fonetik yapısına uygun biçimde telaffuzunu gerektirmekte ve titiz bir uygulamayı zorunlu kılmaktadır. Müellif ayrıca, kıraat âlimlerinin tecvid kaidelerine riayet edilmeksizin icra edilen okuyuşu “lahn” olarak tavsif ettiklerini kaydetmektedir.¹¹² Lahn, telaffuz hatalarını ifade eden bir kavram olup, “açık hata” (lahn-i celî) ve “gizli hata” (lahn-i hafî) olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmaktadır: *Lahn-ı celî*: İrab hataları gibi belirgin ve kolay fark edilebilen ihlalleri içermektedir. Bu tür hatalar, kıraat âlimleri ve diğer ilim adamları tarafından rahatlıkla tespit edilebilir. *Lahn-ı hafî*: Daha incelikli ve örtülü bir hata türüdür. Bu tür hatalar, ancak ilmi hocalarından şifahî olarak tahsil etmiş ve edâ ehlinin telaffuzunu titizlikle zabt etmiş kıraat âlimleri ile edâ imamları tarafından ayırt edilebilmektedir.¹¹³

2.6.3. Harflerin Mahreçleri

es-Süyûtî, harflerin mahreç sayılarına ilişkin görüşleri üç temel kategoride tasnif etmektedir. İlk grup, kıraat âlimlerinin çoğunluğunu ve el-Halîl b. Ahmed gibi nahiv öncülerini içermekte olup harflerin çıkış yerlerinin on yedi adet olduğu görüşünü benimsemektedir.¹¹⁴ İkinci grup ise med ve lîn harflerinin mahreci olan cevfi,¹¹⁵ bu sayıdan çıkararak mahreç sayısını on altıya indirmiştir.¹¹⁶ Bu ekol, elif harfinin mahrecini boğazın en üst noktası, *vâv* ile *yâ* harflerinin mahrecini ise harekeli *vâv* ve *yâ* nun mahreci ile bir kabul etmektedir. Üçüncü kategoriyi teşkil eden grup ise mahreçleri on dört olarak kabul etmekte; cevfi mahrecini reddetmekte, yanı sıra *nûn*, *lâm* ve *râ* harflerini müstakil mahreçler yerine tek bir mahreçten çıkan harfler olarak değerlendirmektedir.¹¹⁷

es-Süyûtî, bu tartışmalar bağlamında İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) yaklaşımını referans alarak söz konusu tasniflerin genel bir çerçeve çizdiğini ancak her bir harfin hakikatte kendisine özgü bir mahreci bulunduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bir harfin mahrecinin tespitinde izlenmesi gereken metodoloji olarak harfin sâkin veya şeddeli bir vaziyette ve vasl hemzesiyle telaffuz edilmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹¹⁸

Mahreçlerin sayısı üzerindeki bu tartışmaları analiz eden es-Süyûtî, nihayetinde on yedili taksimi tercih etmektedir:

1. Boğaz ve ağız boşluğu (الْجَوْفُ): *Elif* (الألف), *vâv* (الواو) ve *yâ* (الياء) oluşan med harflerinin mahrecidir.
2. Boğazın en uzak noktası (أقصى الخلق): *Hemze* (الهمزة) ve *hê* (هاء) harflerinin mahrecidir.
3. Boğazın orta noktası (وسط الخلق): *Hâ* (حاء) ve *ayn* (عين) harflerinin mahrecidir.
4. Boğazın ağza en yakın kısmı (أدنى الخلق): *Hâ* (حاء) ve *ğayn* (غين) harflerinin mahrecidir.

¹¹² Lahn kelimesi, sözlükte “sözün asıl gidişattan farklı bir tarafa meylettirmek, hata etmek, doğrudan sapmak, nağme, sese ahenk vermek” biçiminde tanımlanır. Bk. el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-Ayn*, 3/229.

¹¹³ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 155; Konu hakkında detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, thk. Muhammed Bâsil Uyû es-Sûd (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 2/163.

¹¹⁴ es-Süyûtî, *el-İtkân*'da harflerin mahreçlerini on yedi olarak kabul edenler arasında el-Halîl b. Ahmed'i zikretmektedir. Bununla birlikte aynı müellif, *Hem 'u'l-hevâmi* adlı eserinde mahreç sayısının on altı olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan *Kitâbu'l-Ayn*'da harflerin mahreç sayısının on yedi değil, on bir olduğu yönünde bir kayda rastlanmaktadır. Bk. es-Süyûtî, *el-İtkân*, 155; Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hem 'u'l-hevâmi 'fi şerhi Cem 'il-cevâmi*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Mısır: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, ts.), 3/490.

¹¹⁵ Cevf, gırtlak bölgesinden başlayarak dudaklara kadar uzanan ağız ve burun boşluğunu ifade eden mahreç alanıdır. Bk. el-Hamed, *İlmu't-tecvîd*, 43.

¹¹⁶ Soner Akdağ, *Ârâu Ebî Hayyân el-Endelüsî fi İlmi's-Savtiyyâti'l-Arabiyye fi İtâri Kitâbihi İrtiâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, mine'l-Belâğâ ile's-Şerhi ve't-Te'vil: *Cuhûdü'l-karni's-sâmin el-hicrî er-râbi* 'aşer el-milâdî fi te'sisi'd-dirâsâti'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye fi'l-'ahdi'l-Memlûki, ed. Şükran Fazlıoğlu - Mehdi Cengiz (İstanbul: IRCICA, 2025), 309.

¹¹⁷ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 155.

¹¹⁸ Ebû Amr Cemâlüddîn İbnu'l-Hâcib, *el-İzâh fi şerhi'l-Mufassal* (Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf, 1982), 2/480; es-Süyûtî, *el-İtkân*, 155.

5. Dil kökü (أَفْصَى اللِّسَانِ) ile üst damak (الْحَنْتُكَ الْأَعْلَى): Kaf (أَلْفَا) harfinin mahrecidir.
6. Dil kökünün biraz altı ile (أَفْصَى اللِّسَانِ مِنَ الْأَسْفَلِ فَلْيَأْ) üst damak (الْحَنْتُكَ الْأَعْلَى): Kâf (أَلْكَاف) harfinin mahrecidir.
7. Dil ortası (وَسَطُ اللِّسَانِ) ile üst damak ortası (وَسَطُ الْحَنْتِ): Cîm (أَلْجِيم), şîn (أَلْشَّيْن) ve yâ (أَلْيَاء) harflerinin mahrecidir.
8. Dilin yan kenarı (حَاقَّةُ اللِّسَانِ) ile üst azı dişler (الْأَضْرَاسُ الْعُلْيَا): Dâd (أَلضَّاد) harfinin mahrecidir.
9. Dil yanının biraz önü (حَاقَّةُ اللِّسَانِ) ile üst damak (الْحَنْتُكَ الْأَعْلَى): Lâm (أَللَّام) harfinin mahrecidir.
10. Dil ucu (طَرَفُ اللِّسَانِ) ile lâm mahrecinin biraz aşağısı: Nûn (أَلنُّونُ) harfinin mahrecidir.
11. Nûn'un mahrecinden dilin arka kısmına doğru (ظَهْرُ اللِّسَانِ): Râ (أَلرَّاء) harfinin mahrecidir.
12. Dil ucu ile üst ön dişlerin kökü: Tâ (أَلطَّاء), dâl (أَلدَّال) ve têt (أَلتَّاء) harflerinin müşterek mahrecidir.
13. Dil ucu ile alt ön dişler: Sâd (أَلصَّاد), sîn (أَلسَّيْن) ve zêy (أَلزَّاي) harflerinin müşterek mahrecidir.
14. Dil ucu ile üst ön dişlerin uçları: Zâ (أَلظَّاء), sê (أَلثَّاء) ve zâl (أَلذَّال) harflerinin müşterek mahrecidir.
15. Alt dudak içi ile üst ön dişlerin uçları: Fâ (أَلفَّاء) harfinin mahrecidir.
16. İki dudak arası (بَيْنَ الشَّفَتَيْنِ): Bâ (أَلْبَاء), mîm (أَلْمِيم) ve med olamayan vâv (أَلْوَاو) harflerinin mahrecidir.
17. Geniz/el-hayşûm (أَلْحَيْشُومُ): İdgâm hâlinde ve sâkin nûn (أَلنُّونُ السَّائِكَةُ) ile sâkin mîm'de (أَلْمِيمُ السَّائِكَةُ) görülen gunnenin mahrecidir.¹¹⁹

es-Süyûtî, harflerin sıfatları konusunda müstakil tanımlamalara yer vermemekte; bunun yerine İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'ine atıfta bulunarak harfleri sahip oldukları sıfatlara göre detaylandırmaktadır.¹²⁰ Ardından, bu bağlamda yaptığı teknik değerlendirme ve tespitlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Okuyucunun sorumluluğu, harfleri tek tek doğru telaffuz etmekle sınırlı olmayıp, birleşik hâlde de telaffuzun sıhhatini korumayı gerektirir. Zira terkîp sırasında harfler, komşu harflerin mahreç ve sıfatlarından etkilenerek telaffuzu zorlaştırabilmektedir. Bu güçlüklerin aşılması yoğun bir pratikle mümkündür. Hem tekil hem de birleşik telaffuzda doğruluğu sağlayan okuyucu, tecvidin hakikatine ulaşmış olur.”¹²¹

el-İtkân'da, Kur'an kıraatinde bazı kimselerin teganni ve terennüm yoluyla ortaya koyduğu uygulamaların, klasik kıraat âlimleri nezdinde bidat olarak değerlendirildiği kaydedilmektedir. Bu tür bidat uygulamalarına örnek olarak *ter'îd*, *terkîs*, *tatrîb* ve *tahzîn* verilmektedir. *Ter'îd*, soğuktan ya da acıdan titrer gibi sesi titretmektir. *Terkîs*, sakin üzerindeki sükunu hızlı bir şekilde tamamlayıp hemen harekeye geçilmesidir. *Tatrîb*, tilâvette yapılan aşırı nağme ve terennüm sebebiyle med kurallarının ihlâl edilmesidir. *Tahzîn* ise (yapmacık) huşudan dolayı hüznle yapılan kıraattir. Ayrıca bazı uygulamalar, Kur'an'ı topluca ve tek sesle okuyarak medleri ve harfleri değiştirmeyi içermektedir; bu tür uygulamalar

¹¹⁹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 155-156.

¹²⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/214-215.

¹²¹ es-Süyûtî, *el-İtkân*, 156.

tahrif olarak nitelendirilir. Bu eleştiriler, klasik kaynaklarda kıraat doğruluğunu koruma ve bidatin önlenmesi açısından önemlidir.¹²²

3. Sonuç

Bu çalışma, Celâleddîn es-Süyûtî'nin *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde tecvid ilminin ele alınış biçimini; kıraat ilmiyle olan ilişkisi, fonetik temelleri ve metodolojik çerçevesi bağlamında değerlendirmiştir. *Ulûmu'l-Kur'ân* literatürünün en kapsamlı ve etkili eserlerinden biri olan *el-İtkân*, doğrudan tecvid ilmine tahsis edilmiş müstakil bir çalışma olmamakla birlikte, es-Süyûtî'nin tecvidi Kur'an'ın lafzî muhafazasının ayrılmaz bir unsuru olarak konumlandığı temel bir başvuru kaynağıdır. Yapılan analizler, müellifin tecvidi yalnızca teknik kurallar bütünü şeklinde ele almadığını; kıraat, rivayet, fonetik ve dilbilimsel boyutları kuşatan çok yönlü bir disiplin olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur.

es-Süyûtî tecvide dair bahisleri işlerken kendisinden önceki otoritelerin görüşlerine sıkça atıfta bulunmuş; özellikle İbn Mücâhid, ed-Dânî ve İbnu'l-Cezerî gibi âlimlerin eserlerinden yararlanarak meselelerin tarihî arka planını ve ilmî gelişim seyrine ışık tutmuştur. Tecvid kurallarını kıraat farklılıkları bağlamında ele alması ve farklı kıraat imamlarının uygulamalarını karşılaştırmalı biçimde sunması, okuyucunun rivayetler arasındaki nüansları daha sağlıklı kavramasına imkân tanımıştır. Bununla birlikte, Kur'an âyetlerinden sunduğu örnekler aracılığıyla tecvid kurallarının uygulamadaki karşılığını da göstermiştir. O, "*Harflerin hakkının ve müstahakkının verilmesi*" yani mahreç ve sıfatlara uygun okumanın tecvidin asli unsuru olduğunu vurgulamış, kelimelerin terkip hâlindeki fonetik etkileşimlerine de dikkat çekmiştir. Bunun yanında, tecvidi; arz ve semâ' yöntemine dayalı, sıkı talim ve alıştırmalarla okuma melekesi kazanılan teorik ve pratik bir disiplin olarak konumlandırmıştır.

Vakf ve ibtidâ konusu, es-Süyûtî'nin tecvid anlayışında anlam bütünlüğü ile lafzî muhafaza arasındaki dengeyi gözettiğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Doğru duraklama ve başlama kurallarının ihlali hâlinde anlam kaymalarının meydana gelebileceğine dikkat çekmesi, tecvidin semantik boyutuna verdiği önemi göstermektedir. Bu yaklaşım, tecvidin yalnızca seslerin doğru çıkarılmasıyla sınırlı olmadığını; anlamın korunması ve tilâvetin sahihliği açısından vazgeçilmez bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır.

Hemzenin telaffuzu, imâle-feth-beyne gibi uygulamalara dair değerlendirmeleri, Arap fonetiği ve lehçe farklılıklarını esas alan ilmî bir perspektifi yansıtmaktadır. es-Süyûtî, hemzenin artikülasyon bakımından zor bir ses olduğunu vurgulayarak, bu zorluğun dilde geliştirilmiş nakil ve teshîl gibi yöntemlerle hafifletildiğini belirtmiştir. Bu bağlamda, Arap lehçelerinden kaynaklanan okuma vecihlerinin fonetik ve tarihsel arka planını açıklaması, edâ farklılıklarını salt bir kıraat ihtilafı olmaktan çıkararak dilbilimsel bir zemine oturtmaktadır.

es-Süyûtî'nin med ve kasr konularını lafzî ve manevî sebepler ayrımıyla ele alması, uzatma uygulamalarının yalnızca fonetik gerekçelere dayanmadığını; anlam, vurgu ve retorik işlevlerle de doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Med türleri ve uzatma mertebelerine dair farklı kıraat imamlarının uygulamalarını mukayeseli biçimde sunması, bu alandaki ihtilafların sistematik bir çerçevede anlaşılmasına imkân tanımaktadır. Öte yandan uzatma miktarlarının "bir elif" veya "iki-dört-altı hareke" gibi somut ve ölçülebilir ölçütlerle belirlenmemesi, uygulamaya rehberlik edecek standart bir çerçevenin oluşmasını sınırlandırmaktadır.

es-Süyûtî, *el-İtkân*'da idğâm, izhâr, ihfâ ve iklâb bahislerini kıraat ilmiyle irtibatlı ve rivayet merkezli bir çerçevede ele almıştır. İdğâmı mahreç ve sıfat yakınlığına dayalı fonolojik bir olgu olarak tasnif etmesi ve idğâm-ı kebîr ile idğâm-ı sağîr ayrımı üzerinden kıraat imamları arasındaki usul farklılıklarını ortaya koyması, eserin kıraat usulü açısından değerini artırmaktadır. Ayrıca *sâkin nûn* ve *tenvîn* hükümlerini

¹²² es-Süyûtî "*Kur'ân Tilâvetinin ve Kârînin Âdâbı* (آداب تلاوته وتاليه)" başlığı altında tecvidin tamamlayıcı unsurlarından olan tilâvet adabını ele almayı ihmal etmemiştir. Bu meyanda "*Kur'an okumanın fazileti, Kur'an okumamanın cezası, abdestsiz Kur'an okumak, kıraatten önce eûzü-besmele çekmek, Kur'an'ı terfîl üzere ve düşünerek okunmak, Kur'an'ı güzel sesle okumak, Kur'an'ı maişet vesilesi yapmak*" gibi meselelere dikkat çekmiştir. es-Süyûtî, *el-İtkân*, 156-157, 159-172.

rivayet ihtilaflarını da dikkate alarak ele alması, *el-İtkân*'ın tecvidi yaşayan bir edâ geleneği olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Buna karşın, *el-İtkân*'da harflerin sıfatları konusunun müstakil ve ayrıntılı olarak ele alınmaması, *mîm-i sâkine*, *lâm* ve *râ'*ya dair hükümler, sekte, lafzatlullâh ve zamir bahislerinin ya hiç ele alınmaması ya da sınırlı biçimde işlenmesi, eserin tecvid ilmini bütün yönleriyle kuşatan bir kaynak olmasını kısmen engelleyen hususlar olarak dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak *el-İtkân*, tecvid ilmini kıraat merkezli bir metodolojiyle ele alan, fonetik ve semantik temellere dayandıran ve farklı rivayetleri ilmî bir bütünlük içerisinde değerlendiren önemli bir klasik eser niteliği taşımaktadır. Bazı tecvid bahisleri sınırlı biçimde ele alınmış olmasına rağmen, eser tecvidin tarihsel gelişimini, teorik arka planını ve *ulûmu'l-Kur'ân* içindeki yerini anlamak açısından kıymetli bir kaynak olmaya devam etmektedir. Bu yönüyle *el-İtkân* hem klasik literatürün değerlendirilmesi hem de çağdaş kıraat ve tecvid çalışmalarının metodolojik temellendirilmesi açısından önemli imkânlar sunmaktadır. Yanı sıra *el-İtkân*'daki konu tertibi ve iç örgü, klasik tecvid literatürünün pedagojik sistematığından farklı olarak, ansiklopedik ve üst düzey bir ilimler tasnifi ve formasyon sunar. Bu yönüyle eser, doğrudan pratik kullanım amacına hizmet etmekten ziyade, tecvidin Kur'an ilimleri içindeki yerini ve kıraatte edâya taalluk eden ittifak ve ihtilaf mahallerini kavramak isteyen araştırmacılar için daha derinlikli teorik bir çerçeve sağlar.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

The authors have no conflict of interest to declare.

Kaynaklar

Abdüssabûr Şâhin. *el-Kırââtü'l-Kur'âniyye fî dav'i ilmi'l-luğati'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü'l-hâncî, 2006.

Akdağ, Soner. *Ârâu Ebî Hayyân el-Endelusî fî İlmî's-Savtiyyâtî'l-Arabiyye fî İtâri Kitâbihi İrtişâfu'd-Darab min Lisâni'l-Arab*, *mine'l-Belâğa ile's-Şerhi ve't-Te'vîl: Cuhûdü'l-karnî's-sâmin el-hicrî er-râbi' 'aşer el-mîlâdî fî te'sîsi'd-dirâsâti'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye fî'l-'ahdi'l-Memlûkî*. ed. Şükran Fazlıoğlu - Mehdi Cengiz. İstanbul: IRCICA, 2025.

Akdemir, Mustafa Atilla. "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (30 Haziran 2018), 0-0.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987.

Dabbâ', Nûruddîn Alî b. Muhammed b. Hasen. *el-İdâe fî beyâni usûli'l-kirâe bi'n-nisbe li'l-kurrâi'l-aşere*. Kahire, 1938.

Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.

Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd. *el-Mûdih li-mezâhibi'l-kurrâ' ve'htilâfihim fî'l-fethi ve'l-imâle*. haz. Muhammed Şefaâ Rabbanî. Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1990.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Muktefâ fî'l-vakfi ve'l-ibtidâ'*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1987.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2000.

Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *Kitâbu'l-idğâmi'l-kebîr*. thk. Abdurrahmân Hasen el-Ârif. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2003.

- Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnsâf fi mesâ'ili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 2 Cilt. el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.
- Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hamed, Gânim Kaddûrî. *İlmu't-tecvîd: dirâse savtiyye muyessera*. Amman: Dâru Ammâr, 2005.
- Hüzelî, Ebû'l-Kâsım Yûsuf b. Alî b. Cübâre. *Kitâbu'l-vakf ve'l-ibtidâ fi Kitâbillâh*. thk. Ammâr Emîn ed-Dedev. Dimaşk: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2010.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İbn Mihrân en-Nisâbûrî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *Kitâbu'l-Meddât*. thk. Eymen Rüşdî Süveyd. İstanbul: Dâru'l-gavsânî li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, 2018.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Mukaddime fimâ yecibu alâ kâri'l-Kur'âni en ya'lemeh*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Cidde: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ma'lûmatî'l-Kur'âniyye, 2015.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Muncidü'l-mukri'în ve murşidü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *Takrîbu'n-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*. thk. Âdil İbrâhim Muhammed Rufâî. Medine: Mücemmeu'l-Melik Fehd, 2011.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Kitâbü İzâhi'l-vakf ve'l-ibtidâ' (fi Kitâbillâh)*. thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dimaşk: Matbûâtü Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, 1971.
- İbnu'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn. *el-İzâh fi şerhi'l-Mufasssal*. Bağdat: Vizâretü'l-Evkâf, 1982.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2016.
- Kayhan, Veli. "Vakf ve İbtida İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (15 Aralık 2006), 293-336.
- Koyuncu, Recep. "et-Tahtid fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd, Ebû Amr b. Osman b. Said ed-Dânî (v. 444/1053)". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43/43 (30 Haziran 2017), 87-102.
- Mersafî, Abdulfettâh es-Seyyîd Acemî. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*. Medine: Mektebetü Taybe, 1978.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbu'l-kat' ve'l-i'tinâf*. thk. Abdurrahman b. İbrâhim el-Matrûdî. el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye: Dâru 'âlemi'l-kütüb, 1992.
- Özdemir, Sinan. *Çağdaş Kur'an Fonetigi "el-Hamed Örneği"*. Konya: Palet Yayınları, 2023.
- Saçaklızâde, Muhammed b. Ebû Bekr el-Mar'aşî. *Cuhdü'l-mukill*. thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2007.
- Sarı, Mehmet Ali. "İmâle". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân B. Ebî Bekr B. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. ed. Muhammed Sâlim Hâşim. Beyrut -Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 5. Basım, 2015.

Süyûtî, Ebû'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. Mısır: el-Mektebetü't-Tevfîkiyye, ts.

Tetik, İbrahim. "Kur'ân Kıraatinde İmâle ve Feth'in Kitâbî Referansları". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 53 (Haziran 2020), 41-65.

Uşmûnî, Ahmed b. Muhammed. *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakf ve'l-ibtidâ*. thk. Abdurrahîm et-Tarhûnî. Kahire: Dâru'l-hadîs, 2008.

Yıldız, Süleyman. *Kur'an Kıraatinde İmâle -Arap Lehçeleriyle İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme-*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2023.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyû es-Sûd. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.